

S J. A. Komenským do budování socialistické školy.

ONDREJ PAVLÍK, náměstek ministra školství, věd a umění.

J. A. Komenský patří svým dílem do začátku novověku. Začátek novověku, označovaný v dějepise jako renesance, reformace a pod., je významné období v historii lidstva. V té době se hroutily základy středověku, feudalismu a rodil se nový věk, rodilo se panství buržoasie. Začátek novověku, jak praví Engels, je „největší pokrokový převrat, který lidstvo do té doby prožilo“ (Engels: Dialektika přírody, str. 24). Rozvoj řemesel a obchodu, velké zámožské objevy posílily město, měšťanstvo se stávalo stále vážnějším politickým činitelem. Královská moc, opírající se o ně, láme moc feudální šlechty, tvoří se velké královské monarchie, v jejichž základech se rýsují novověké národy. Současně s rozrůstajícím se bojem šlechty a měšťanstva ozývají se i „nejnižší“, nejmohutnější vrstvy společnosti, bouří se sedláci, k životu se hlásí proletariát. Rodí se nejen daleko vidící theorie, utopie, ale i revoluční hnutí za novou lidskou společnost, namířené proti soukromému vlastnictví.

Současně a společně jde útok proti hlavnímu pilíři středověku a feudalismu—proti církvi a Vatikánu. Především probíhají rozličná reformační hnutí, která i když vzápětí ukazují svoji nesnášenlivost vůči pokroku a v ničem si nezadají s vatikánskou inkvisicí, přece jen pomohla zlomit duchovní a politickou diktaturu církve, Vatikánu. Dávají též příležitost pro pohyb lidových mas, jež bojují pod náboženskými hesly za sociální spravedlnost.

V té době se kladou i základy novověké kultury. Lidstvo se dychtivě obrací ke klenotnicím antické kultury a rozpadá se středověká scholastika, otrocká služka theologie. Navzdory vši zuřivosti a bestiálnosti církví rodí se nové přírodní vědy, které se postupně emancipují a obracejí se proti theologii. Rodí se novověká astronomie, mechanika, fyzika, zdokonalují se matematické metody, začíná biologie. Všechny nové objevy přírodních věd (na př. Kopernikova heliocentrická soustava), smělé, hrdinské a často mučednické skutky vědců mocně podněcují lidstvo k dalším perspektivám, učí smělosti, víře v člověka, radosti ze života. Jako výraz velkého obrození lidstva rodí se překrásné renesanční umění, které se přibližuje k antickým vzorům; zároveň začínají ve většině zemí vznikat národní literatury. V této době zrodili se a žili obrové ducha, geniální vědci a umělci, političtí pracovníci, lidé, kteří všestranně uplatňovali svoji genialitu v několika uměleckých, technických i vědeckých oborech a přitom se velmi vášnivě zúčastnili praktického života a boje.

Ale středověký feudalismus neodcházel bez odporu a nebyl v tomto období ještě rozbit. Lidstvo se rozběhlo směle, ale nemělo ještě sil realizovat svoje smělé plány ani v přestavbě společnosti, církve, ani

ve vědě a filosofii. Středověk pokračoval strašlivou a nemilosrdnou politickou mocí, kterou drtil revoluční hnutí, mučil, páčil geniální lidi, jeho zbytky se udržovaly ve všech oblastech života. Engels ve své Dialektice přírody názorně ukazuje, že přes všechnen pokrok a objevy zůstalo na př. i myšlení přírodovědců v zajetí theologie, představujíc si přírodu jako něco neměnného, co se rozvíjí pouze v prostoru, ale ne v čase. Tento metafysický způsob nazírání, myšlení, chápající přírodu a svět ztrnule, bez pohybu a souvislosti, bez vývoje a vzájemné spojitosti, byl též přežitek středověkého idealismu, theologie. V celkovém nazírání na přírodu zůstávalo lidstvo za starověkem, který i když neměl tolik fakt, dopracoval se přece alespoň intuicí k dialektickému chápání přírody. Počátek nového věku je období přelomu dvou věků, plné bojů i rozporů, protikladů. Nové se rodilo uprostřed starého a často bylo mocně zatíženo starým.

V sociálních i kulturních hnutích této doby běží vedle sebe rysy středověku a novověku a i u geniálních jednotlivců — společenských reformátorů, vědců, myslitelů — vidíme rozpory v myšlení a konání. Na př. i Newton, který formuluje gravitační zákon a klade základy diferenciálnímu a integrálnímu počtu, vnáší do fyziky nevysvětlitelnou tam geniální sílu a tím i božský „první popud“. Stav lidského poznání vědy nebyl ještě na tom stupni, aby se lidstvo jako celek a i nejgeniálnější jednotlivci dovedli a mohli zbavit minulosti, středověku. Proto nacházíme nové myšlenky a činy spojené se starými předsudky, jako pravidlo vidíme vedle sebe nové vědecké názory s primitivními názory náboženskými, prvky nové dialektické metody s metodou metafysickou, pokrok se zaostalostí, atd. V sociálních hnutích i u jednotlivců vidáme rozpory, protiklady spletené beze vší logiky a souvislosti. Vysvětlit je můžeme jen celkovým přelomovým a složitým charakterem tohoto období, kdy se jednotliví geniální, smělí a vášniví poslové nových časů pouštěli do boje s minulostí, kdy však starý systém feudální společnosti jako celek a jemu odpovídající celá ideologická nadstavba vzdorovaly, zůstávaly prozatím zachovány. Nebylo ještě podmínek a dost sil ani na zvrácení feudalismu, ba ani na důsledné uvědomění současného stavu v hlavách lidí.

Z celkového charakteru začátků novověku a též ze zvláštních podmínek, které se vytvořily v naší zemi po porážce husitské revoluce a v třicetileté válce, je třeba vycházet, jestliže chceme správně pochopit a ocenit velkou osobnost Jana Amose Komenského, zvláště jeho geniální pedagogické názory. Jan Amos Komenský je právě jeden z typických velkých zjevů začátku nového věku. *Jeho složitý život, v kterém nechybějí rozpory, ale naopak ho charakterisují, můžeme pochopit a správně zhodnotit, když vycházíme z doby a když jeho osobnost a celé složité období plně rozporů zkoumáme vědeckou metodou dialektického a historického materialismu.* Tak uchráníme velkou a světlou památku Komenského před zhanobením od různých reakčních komeniologů, kteří si často chtěli svoji kněžourskou živnost zachránovat tím, že neoprávněně zdůrazňovali u Komenského to, co u něho doznivalo, to, co Komenský zdědil bez svého vlastního přispění; tím však zmenšovali, znehodnocovali to, co Komenský sám pro lidstvo přinesl, čím geniálně ukázal cestu dopředu.

Někteří lidé, kteří by chtěli, aby se vývoj lidské společnosti ubíral spíše dozadu než dopředu, často zdůrazňují náboženské názory Komenského. Není sporu o tom, že Komenský byl člověk hluboce nábožný a přidržoval se vyjma některé protestantské podrobnosti tradičního náboženského názoru na svět, jeho stvoření a určení. Podle slov bible, která jsou pro něho slovy Boha, považuje všechno, přírodu neživou, živou, člověka i jeho rozum za dílo a projev boží. Nábožensky určuje i smysl života a cíl výchovy. Za hlavní princip i cíl veškeré výchovy považuje zbožnost. I když se jeho náboženství s vírou v člověka, v jeho vychovatelnost, a s vysokým oceňováním pozemského života liší od středověkého asketismu a pochmurnosti, přece jen zůstává náboženským světovým názorem s jeho základními nedostatky. Náboženskými citáty z bible podpírá často i svoje pedagogické názory. Zůstává též nesnášenlivý vůči klasikům ve škole. V kapitole o výchově k zbožnosti (kap. 24) nejraději by páčil „pohanská“ díla řeckých a římských autorů, nenachází na nich téměř nic, milost nedává ani Terentiovi, Plautovi, Ciceronovi, nejvýš ještě Senecovi a Epiktetovi. Z nich připouští jen zvlášť pozorné vybrané sentence. Po této stránce tedy Komenský neuznává ani snahy současného humanismu, opakuje staré středověké názory. V souladu se svými náboženskými náladami nemůže se smířit dokonce ani s objevy přírodních věd. Je na př. známo, že se přidržoval geocentrického názoru, i když mu byl znám boj o heliocentrickou soustavu a dílo Kopernikovo. Prožívaje strašnou pohromu své milované vlasti, velké utrpení své i utrpení své rodiny, jako vyhnanec bloudící světem věřil pevně v Boha a přikláněl se i k mysticismu různých sektářských proroků, kteří se přímo hemžili v tehdejších válečných dobách. Avšak nebylo by správné hledat kořeny náboženství v osobě a v těžkých osudech samého Komenského. To, že Komenský v okruhu náboženských představ hledá výchovný cíl, odůvodnění svých návrhů i jednotlivých didaktických zásad, není nic divného. Jinak tehdy ani nebylo možné. Náboženská ideologie byla v jeho době a ještě dlouho po něm jedinou ideologií. Otřesením autority papeže, jednoty středověké církve, nebyla ještě narušena náboženská představa světa. Do této náboženské ideologie, do obrazů idealisovaného prvotního křesťanství zahalovaly se všechny, i nejrevolučnější názory na sklonku středověku a na počátku novověku. „Středověk anektoval pro teologii všechny ostatní formy ideologie: filosofii, politiku, jurisprudenci a učinil z nich pododdělení theologie. Tak donutil společenská a politická hnutí, aby přijímala theologickou formu; . . .“ (B. Engels: Ludvík Feuerbach a vyústění klasické německé filosofie, str. 46). Síla náboženství byla taková, že bylo prostě nemyslitelné a nemožné bez něho rozvíjet nové názory. Chtěl-li někdo, aby se jeho učení (i když vnitřně odporovalo teologii) stalo srozumitelným a přijatelným, musel je zabalit a zdůvodnit představami náboženskými. Stav společností, výroby, věd nedával prostě jiných možností.

Komenský neprojevoval zvlášť revoluční názory ani na lidskou společnost. Zvlášť ne ve svých dílech pedagogických. Vcelku akceptoval feudální společnost a vycházel z ní jako z nutného předpokladu. Uznává feudální společnost se šlechtou a duchovenstvem jako vedou-

cími a odpovědnými stavy a z nich vychází i při svých návrzích školských. K duchovenstvu a zvláště ke šlechtě se obrací, aby se ujaly jeho návrhů na budování škol pro všechnu mládež. V 28. kapitole své Didaktiky mimochodem vyjadřuje svůj názor na společnost a správně zachycuje vzájemnou spolupráci i závislost feudálů a duchovních, dvou pilířů feudální společnosti. „Páni tedy a kněží o školách zároveň raditi se povinni jsou, protože od Boha k tomu zavázáni jsou, nýbrž i sami pro sebe, jeden stav pro druhý. Neb žádný na světě stav s druhým spokojenější není, jako učení s urozenými. Obojí zajisté jsou netoliko jádro lidského pokolení, ale i podpora, poněvadž obojí obcím, měšťům, národům dáni jsou, aby správu drželi.“ Jak vidno, Komenský opakuje klasickou představu feudální společnosti, považuje ji za cosi přirozeného, od Boha tak zařízeného. Celým svým pedagogickým dílem a svou horoucí láskou k vlasti, ke všem trpícím lidem, je Komenský přímo potomkem nejlepších husitských tradic, tradic táboritů, avšak navenek se spokojuje strukturou feudální společnosti. V jeho resignovaných názorech na společnost projevuje se porážka, větší porobení tábořské revoluce. *Navenek opakuje a spokojuje se feudalismem, avšak uvnitř v celém svém smýšlení, zvláště o výchově, projevuje hluboký demokratismus, pokrokovost, revolučnost.* Vnější uznávání feudální společnosti je v hlubokém rozporu s jeho výchovnými názory a návrhy, které jsou plně revolučního zanicení starých husitů.

A tak je to i s náboženstvím. Navenek se přidržuje náboženských představ a odvolává se na ně. *Náboženská ideologie zůstává vnější formou jeho pedagogického díla. Avšak celý jeho názor na člověka, hluboký optimismus a víra v člověka, nesmírné zanicení pro vědu, pansofii, zdůrazňování rozumu, přírody, opravdový demokratismus ve výchově — toto všechno, celé jeho pedagogické dílo je v hlubokém vylučujícím se protikladu s náboženstvím, s církví, s feudalismem.* Náboženská forma kontrastuje s revolučním obsahem Komenského názorů na školu a výchovu. Navenek náboženskými představami, konvenčními názory na společnost zůstává Komenský ve středověku, ve vnitřním obsahu, v pedagogickém díle ukazuje však revolučně cestu vpřed, pryč od theologie a feudalismu, přes kapitalismus až k socialismu. Komenský jako typický představitel své doby brodí se ještě v bahně a zmatcích středověku, avšak divá se směle přes několik století vpřed, ukazuje v mnohém cestu i nám, budovatelům socialismu a komunismu. Jak je proto směšné a nesmyslné, když někteří lidé hledají Komenského, jeho význam i vysvětlení pedagogického odkazu ve středověkém bahně, které se Komenskému lepilo na nohy, zrovna tak jako i každému současníku, když sami vězí dosud ve středověkém bahně nejen nohama, ale i hlavou a očima a nevidí, že Komenský se tyčí do výše, kam sami nemohou dohlédnout.

Komenského názory na výchovu, jeho návrhy na školu navazují přímo na revoluční tradici husitství, rozvíjejí v oblasti výchovy husitskou táboritskou revolučnost, demokratismus, vlastenectví, humanismus. Komenský ve svých pedagogických názorech jakoby ztělesnil hloubku husitské revoluce, která pohnula širokými masami lidu proti nespravedlnosti feudální a třídní společnosti. Husitské hnutí mělo širokou stupnici protestu, obracelo se proti cizáckému a feudálnímu

útisku, proti všem nešvarům církve, středověku a rozezvučelo též protest proti samým základům třídní společnosti, proti vykořisťování, proti soukromému vlastnictví. Věštilo nejen konec feudalismu, ale i kapitalismu, třídní společnosti, věštilo pohybem vykořisťovaného lidu příchod nové éry lidstva: socialismu, komunismu. Komenský rozvíjí svoje výchovné názory na nákladě těchto revolučních husitských tradic, vycházejí z nich a opřen o začínající se novověký rozmach společnosti, jejího hospodářství, vědy, umění a kultury, geniálně navrhl systém novověké výchovy, který přijala nejprve kapitalistická společnost. Avšak ta nemohla ho plně uskutečnit a překonat. Hluboké lidové revoluční tradice husitstva obdařily výchovné názory Komenského i takovými požadavky a zásadami, které jsou nad možnosti kapitalismu, které uskutečňuje jen socialismus a komunismus. A je třeba též připomenout, že i mnohé jiné názory Komenského, ke kterým se buržoasie v etapě boje o moc hlásila, později ve svém zápase proti proletariátu opustila, zhanobila nebo překroutila do podoby, která byla vhodná jejímu vykořisťovatelskému postavení. Dlouho (až do 19. století) trvalo, než Komenského návrhy na školu zvítězily nad středověkou školou scholastickou, avšak když už se zdálo, že není pro ně překážek, narazily na třídní rozpory kapitalismu. Buržoasie přebírá sice některé Komenského názory, ale později ve strachu před pokrokem mnohé z nich opouští, jiné křiví a nejrevolučnější z nich úplně zapomíná. V samé vlasti Komenského až do konce panství buržoasie nebyla lepší situace. V předmnichovské republice buržoasie často vzpomínala Komenského, nacionalisticky a klerikálně jeho jména zneužívala, avšak ani jí nenapadlo uskutečnit jeho hlavní zásady jednotné školy a širokého všeobecného vzdělání každého člověka. Byl to Sovětský svaz, první socialistická země, kde se po prvé realizovaly školské představy Komenského a kde se též Komenský dočkal správného a vysokého ocenění. A tak je i v samé vlasti Komenského. Až 250 let po jeho smrti, po osvobození Československé republiky Sovětskou armádou, až po definitivním vítězství pracujících nad buržoasní reakcí je odhlasován demokratický zákon o jednotné škole, za kterou Komenský kdysi z duše horoval. Až nyní se i Komenského odkaz křísí a očišťuje ode všech buržoasních a klerikálních výmyslů a znetvořenin. Pracující lid pod vedením dělnické třídy a komunistické strany navazuje na pokrokové tradice národní minulosti, na slavné husitské boje, obrací se s láskou ke Komenskému jako k jednomu z velkých bojovníků za pokrok své vlasti a celého lidstva, jako k nejvýznamnějšímu budovateli novověké školy a výchovy.

Pedagogické dílo Komenského je prolno hlubokým opravdovým *demokratismem*; celá jeho výchovná soustava, školský systém, obsah a metody výchovy vycházejí z předpokladu, že se výchova, vzdělání má poskytovat bez rozdílu stavovské příslušnosti, majetku a pohlaví každému dítěti. Jeho návrh na *jednotnou školskou soustavu* (škola mateřská, národní, latinská, akademie) je revoluční myšlenka, kterou kapitalistická společnost nikdy neuskutečnila. *Komenský navrhuje budovat jednotnou soustavu škol od nejnižších po vysoké, do kterých by společně chodila mládež všech stavů, i dívky, i chudobní.* Žádá, aby nemajetné žáky vydržovala vrchnost (t. j. spo-

lečnost). Tím je Komenský i jedním z prvních hlasatelů všeobecné škol-
ské docházky v městech i na vesnicích. Kapitalismus neuskutečnil
myšlenku jednotné školy. V některých zemích (na př. v USA) sice
existuje organizačně jednotná školská soustava, avšak ne v pravém
slova smyslu. Ve skutečnosti jsou vyšší školy přístupny pouze boha-
tým a dosud není uskutečněna ani všeobecná školská docházka. Ve
většině kapitalistických států, mezi nimi i v předmnichovské republice,
zůstala zachována nejednotná, dualistická soustava škol, nebylo pro-
vedeno ani jejich organizační sjednocení. Pouze v Sovětském svazu a
nyní v zemích lidových demokracií je jednotná školská soustava, která
nejen právně, ale i fakticky umožňuje vzdělávat se každému dítěti;
současně se rozšiřuje všeobecná školská docházka.

Z demokratismu Komenského přirozeně vyplývá jeho návrh na
hromadné vyučování ve všech školách. Ten, kdo se zamýšlel nad vzdě-
láváním mnohých dětí, musel též hledat novou, výkonnou formu orga-
nisace vyučování i každé hodiny. Hromadné vyučování, t. j., že se
učitel najednou zabývá celou skupinou, třídou žáků, zdá se dnes samo-
zřejmé. Za dob Komenského a dlouho po něm to samozřejmě nebylo.
Na středověkých školách, i když žáci seděli pohromadě v jedné bu-
dově, učili se většinou individuálně, nebyli zařazeni do ročníků, tříd
a učitel se jimi zabýval s ohromnou ztrátou času individuálně. Komen-
ský, vycházející z potřeby vzdělání všech dětí, prvý přepracoval a odů-
vodnil dnes všeobecně přijaté a vžitě formy hromadného vyučování:
rozdělení žáků podle věku do tříd, současný postup všech žáků, kolektivní
metody vyučování, vyučovací hodina, přestávky, prázdniny atd.
Tento způsob byl tehdy nový. Dnes, pravda, nemůžeme souhlasit s ně-
kterými podrobnostmi Komenského návrhů, na př. aby se žáci učili
pouze jednomu předmětu a teprve po jeho vyčerpání přešli ke dru-
hému, nebo že se má vyučovat pouze 4 hodiny denně (2 dopoledne,
2 odpoledne), nebo že jeden učitel stačí pro jakýkoliv počet žáků atd;
k mnohým chybným detailům byl Komenský přiveden i tím, že celkem
mechanicky srovnával svou synkritickou metodou hromadné vyučo-
vání s knihtiskem. Přesto přese všechno hlásíme se k zásadním princi-
pům hromadného vyučování, jak je zdůvodnil Komenský, a odvrhujeme
různé individualisované formy reakční buržoasní pedagogiky, která
se i takto snaží snížit vzdělávání lidu.

S hromadným vyučováním přímo souvisí učebnice. *Komenský vy-
soko vyzdvihoval význam učebnic pro žáky a metodických příruček
pro učitele a rodiče.* Správně chápal, že bez závazné a stále učebnice
nemůže být kolektivního vyučování. Někdy i význam učebnice, jakož
i metody přečeňoval na úkor osobnosti učitelovy. Vcelku se však hlá-
síme i po této stránce k jeho odkazu a odmítáme reakční teorie, že
učebnice není potřebná, že ji může nahradit nezávazný text nebo jiná
kniha. Usnesení předsednictva ÚV KSČ z května r. 1951 po zásluze
vyzdvihuje význam učebnice ve školské práci.

Hlubokým demokratismem a humanismem jsou proniknuty Ko-
menského názory na *obsah vyučování*. Komenský správně chápe vý-
chovu jako nedělitelný celek, spojitost výchovy rozumové, mravní,
tělesné atd. Škola je pro něho *dílnou lidskosti*, t. j. místem, kde se vše-
stranně pěstuje a rozvíjí dětská osobnost. Je jeho velkou zásluhou, že

do popředí staví a podrobně rozvíjí zvláště výchovu rozumovou jako základní složku lidské výchovy (i když, pravda, navenek mluví o výchově ke zbožnosti jako principu i cíli veškeré výchovy). Komenský správně žádá nejdříve široké všeobecné vzdělávání a až potom odborné. Živelně se brání postupující dělbě práce, která znemožňuje dítěti stát se skutečným, všestranně rozvitým člověkem. Široké, všestranné všeobecné vzdělání zdůrazňuje i socialistická pedagogika na rozdíl od reakční buržoasní pedagogiky, která předčasnou a úzkou odbornou výchovou chce získat jednostranné, neuvědomělé roboty, otroky kapitálu.

Přímo revolučním požadavkem bylo v době vlády latinského jazyka a verbalismu zdůraznění věcného, reálného učení proti starému učení jazykovému. Na středověké škole bylo hlavním cílem i obsahem osvojit si latinu a mluvit latinsky o věcech, které žák nikdy neviděl. Komenský správně zdůraznil, že jazyk je prostředek ke vzdělání a nemá být cílem vyučování. Proti vševládoucí latině vyzdvihuje právo mateřské řeči a jiných potřebných jazyků. Hlavně však ve smyslu své „přirozené“ metody stále zdůrazňuje, aby věci, pochopení věci šlo před slovy, aby žáci získali nejprve konkrétní a pevné poznání věci a potom aby si osvojovali slova. Zdůrazňování reálného vzdělání před verbálním, před scholastickým jazykovým učením je velký přínos. V tom smyslu navrhuje Komenský zařadit mimo obvyklé předměty do učebního plánu všech škol i látku moderních věd přírodních a společenských. Pravda, stav věd za jeho doby Komenskému ještě neumožňoval kritický výběr vyučovacích disciplín a učební látky pro latinskou školu. Navrhuje na př. mechanicky přiřadit k tradičním sedmi uměním nové: fyziku (přírodní vědu), zeměpis, chronologii, dějepis atd. K přílišnému přetěžování učebních plánů a osnov vedou jej i jeho snahy pansofické. Vcelku však znamená zdůraznění reálného vzdělání, moderních věd ve škole revoluční čin, kterým Komenský daleko předstihl svoji dobu.

Velmi významným, dosud však málo vzpomínaným prvkem, který Komenský zdůrazňoval při vyučování, je jistý, třebaže velmi nejasný *náběh k polytechnické výchově*. Komenský vysoko oceňuje produktivní práci, ať již rolnickou nebo řemeslnou. Když uvážíme starověké i středověké aristokratické opovrhování produktivní tělesnou prací, tím více nám vystoupí do popředí tento pokrokový, demokratický rys u Komenského. Komenský se často ve svých úvahách odvolává na analogii z práce rolnické a řemesla. I jeho učebnice (na př. *Orbis pictus*) přímo učí o jednotlivých druzích výroby. Komenský učí účtě k produktivní práci a zdůrazňuje praktické zaměření vyučování. Pravda, někde praktické návyky zužuje v pouhé osvojení dovednosti, jinde však připomíná, že praktická schopnost je měřítkem každé učenosti. I po této stránce, spolu s výchovným realismem bourá scholastickou odtrženost škol od praktického života, opět podtrhává svůj demokratický zájem o opravdové vzdělání lidu.

K nehynoucím zásluhám Komenského patří vyzdvižení nových *diktických zásad a metod*. Dnes mnohé z jeho zásad a metod zdají se samozřejmé a nevěříme v jejich přímo mystickou všemohoucnost, jak v ni věřil Komenský a jeho vrstevníci. Když však uvážíme úplnou

zvrácenost středověké scholastické školy, která užívala nemožných metod, která vůbec nepřihlížela k žákovi, k psychologickým vlastnostem, jež neznala názor a podrobovala žáky duchamornému drillu a nelidské kázní, po zásluze oceníme, co znamenaly podrobné Komenského rady, zásady, metody, pochopíme, proč jim věnoval velkou pozornost. Dnes se mnohé jeho rady zdají samozřejmé, někdy i zbytečné, avšak tehdy, na začátku novověku, byly nové, podnětné, přímo objevené. Ve středověku, který obrátil všechno a zvláště školu vzhůru nohama, byly mnohé poznatky, které jsou podle dnešního chápání celkem samozřejmé, smělymi činy. Vzpomeňme si jen, jaké nesmysly se tehdy učily o složení lidského těla, o funkci jeho orgánů; za této situace bylo záslužnou prací zdůrazňovat i nejjednodušší, přirozené pravdy. Tak se lidé učili dívat na věci, jaké jsou, bez brýlí theologické scholastiky, ne nohama vzhůru, učili se používat svých sil a věřit svým poznávacím schopnostem, učili se znovu a přirozeně chodit po světě a poznávat ho.

Didaktické principy o názornosti, postupnosti, systematickosti, trvanlivosti a perfektnosti atd., což vše Komenský počítá ke své „přirozené metodě“, staly se neodlučitelnými základy novověké didaktiky. Jich se škola přidržuje dodnes. Komenský proti středověkému verbalismu zvláště zdůrazňoval *názornost při vyučování*, aby se totiž d'těti věci, o kterých se učí, předkládaly před smysly nebo alespoň zobrazily pomůckami. *Prvý noeticky a didakticky zdůvodnil princip názornosti ve vyučování a též prakticky ho aplikoval ve svých učebnicích.* Jeho výstižné rady, jak vyučovat názorně, jsou dosud cenným vodítkem pro vychovatele. Pravda, Komenského názornost je do jisté míry zatížena celkovým rázem anglického empirismu. Na Komenského měl mocný vliv Bacon Verulamský, podle něho, i když ne důsledně, klonil se Komenský někdy k empirické a sensualistické výlučnosti, přízemnosti a ztrnulosti. Vcelku však princip názornosti, úloha smyslů při vyučování, jak je vyzdvihl Komenský, jsou správné a byly neocenitelným přínosem pro novověkou pedagogiku. Není též náhodné, že úpadková buržoasní pedagogika nedbá nebo zvráceně používá osvědčené didaktické zásady. Víme, jak na př. popírá zásadu systematické postupnosti, aby snížila vzdělání pracujících a znemožnila jim všeobecný, politický rozhled. I po této stránce opouští kapitalismus ve svém úpadkovém stadiu imperialismu bod za bodem i ve škole zásady, ke kterým se kdysi mladá buržoasie hlásila.

Cenná a dosud aktuální jsou metodická poučení Komenského pro vyučování věd, dovednosti, jazyků, mravnosti. Vidíme v nich bystré psychologické postřehy a zvláště velkou lásku k d'těti. Je však třeba mít na mysli, že Komenského pojem metody vyučování je mnohem širší než v dnešní pedagogice. Tak, jako jeho didaktika znamená dnes v nejširším slova smyslu pedagogiku (zahrnuje i organizaci škol atd.), tak si pod vyučovací metodou představuje vše, jak je třeba učit, aby se učilo „rychle, příjemně a důkladně“. Pod pojem metody zahrnuje i poučení o učebních plánech, osnovách, didaktických zásadách, vyučovacích formách a metodách. Za nejhlavnější princip vyučovací metody, t. j. celého vyučování, považuje Komenský *přirozenost*. Zdůrazňování přirozenosti se táhne jako červená nit všemi jeho pedago-

gickými úvahami (tímto pojmem „přirozenosti“ zabývali se později i další pedagogičti klasikové). Komenský připomíná učitelovi, aby při vyučování postupoval přirozeně, tak, jak to vidí v přírodě a praktickém životě. Tato myšlenka, když ji srovnáme s tehdejší scholastickou metodou citátů z bible a jiných náboženských knih, byla rozhodně myšlenkou pokrokovou, obracela pozornost k přírodě, k životu, nabádala k názoru, že člověk jako částka přírody podléhá jejím zákonům. Komenský nabádá učitele, aby podle přírody, přirozeně organisovali vyučování, a též sám podle hojných příkladů z přírody a praktického života vyvozuje svoje didaktické rady a zásady. Tato Komenského t. zv. *synkritická metoda* je jistě pokrokem proti scholastice, má jistý nádech empirie a indukce. Scholastickému učenci stačilo, když ve prospěch svého tvrzení snesl co možná nejvíce citátů z Písma, Aristotela a pod. Komenský mimo citáty z Písma opírá se zvláště o konkrétní příklady z přírody a praktických zaměstnání. (Na př. svoje didaktické zásady vyvozuje, opíraje se o příklady ptáků, stromů, sadařů, malířů atd.) Je to proti neplodné scholastické metodě jistý krok vpřed. Na synkritické metodě Komenského zjišťujeme znovu vliv Baconova empirismu a induktivismu, snahu doplnit analýsu a syntésu, chudý středověký arsenál vědecké metodologie. K poznání a pochopení výchovného procesu nemůže přirozeně stačit synkritická metoda, která se do značné míry podobá chytrácké metodě biblických podobenství. Je sice někdy velmi přesvědčivá a plastická (na př. při srovnávání dítěte k mladému stromku, jeho duše k plátnu malíře, vosku a pod.), avšak vcelku nevědecká, přibližná. Je možno na tu nebo onu didaktickou radu přinést mnoho příkladů z přírody, ale je možno též ukázat na zrovna tak mnoho zjevů protikladných. Není možno dětskou osobnost a výchovný proces srovnávat s přírodou, zjednodušovat si její vyšší zákonitost podle některých znaků podobnosti. Synkritická metoda není ani spolehlivý poznávací prostředek a vůbec není možno jejím prostřednictvím poznávat svět. Ignoruje vyšší formy pohybu, jak nás o nich učí materialistická dialektika; násilně zjednodušuje, z některých vnějších znaků podobnosti vyvozuje totožnost různých stupňů a forem pohybu. Proti scholastické metodě znamená sice pokrok, není to však vědecká metoda poznávání.

S hlubokým demokratismem pojí se u Komenského opravdový *humanismus*. Vzpomněli jsme již, že školu chápe jako dílnu lidskosti. S tím souvisí jeho *mírný, uvážlivý a laskavý poměr k dětem, jež žádá od učitele a který proniká celým jeho pedagogickým dílem*. Na rozdíl od pochmurné scholastické školy, která nedbala žáka, jeho věku, jeho zájmů, psychiky, žádá, *aby bylo okolo dítěte vytvořeno ovzduší radosti, lásky a optimismu*, ne strašit, bít, ale zpříjemnit je třeba dítěti školu a učení. Komenský se staví za pevnou kázeň, uznává tresty (připouští i trest tělesný v podobě metly), vždyť bez kázně je škola jako mlýn bez vody; avšak nabádá vždy učitele k mírnosti a laskavosti. Vysoko oceňuje člověka a jeho pozemský život (na rozdíl od středověku), věří ve velké schopnosti člověka, v jeho vzdělatelnost, dobrotu. *Ostře se staví proti názorům o nevychovatelnosti dětí*. Nabádá učitele, aby více přemýšleli o tom, jak neprospěch u dítěte odstranit, jak dítěti pomoci, než o příčinách neprospěchu dětí. „Říkej, ne z kaž-

dého prý dřeva může být fládr. Odpovídám: ale z každého člověka může být člověk, nepřistoupí-li zkázce nějaký." „A neměl by člověk ve všecko to, k čemu jej přirození nedím připousti aneb vede, ale táhne, snadně zaveden býti? Hanba toho říci. Protož se odpirati tomu stydme a raději na prostředky a cesty, jak se to státi má, myslíme." (Didaktika, kap. 12.) Jak se Komenský svým přesvědčením o vzdělatelnosti a vychovatelnosti každého dítěte, i toho nejslabšího, liší od pedagogických zvráceností buržoasní pedagogiky, z které vane aristokratický pach dědičné a sociální fatálnosti. A je to zase socialistická, sovětská škola, která rozhodně bojuje proti propadání dětí, za každé dítě, věří ve schopnost a vychovatelnost každého jedince.

Ruku v ruce s humanismem jde Komenského *vlastenectví*. Komenský horoucně miluje svoji vlast. Láska k vlasti, k rodné zemi a lidu zračí se ve všem jeho konání a myšlení. Hluboké vlastenectví pomáhá mu zapomenout na tragické osobní ošudy, v nejtěžších chvílích života myslí na vlast, ne na sebe. Nezapomíná na rodnou zemi ani tehdy, když ho v cizině zahrnují pozorností a pohostinstvím. On, exulant bloudící světem, stále se v myslí vrací domů k svému lidu a přemýšlí, jak mu pomoci z těžkého osudu a ponížení. I svým pedagogickým dílem chce zlepšit osud vlasti, a to je vlastně konečný cíl všech jeho návrhů na školy a lepší výchovu v nich. Jak se liší a jak málo má společného Komenského vlastenectví, patriotismu s omezeností a nesnášenlivostí buržoasního nacionalismu! *Jeho vlastenectví vyrůstá organicky z ušlechtilého humanismu, je plné lásky a národní hrdosti, nemá však v sobě nic z nacionální povýšenosti a nesnášenlivosti.* Žádá učít se dobrému od jiných národů, avšak nepropadat přitom poníženosti před západní feudální kulturou. „Neříkej žádný: Co my tak neobyčejnou věc začítí máme?" Necht začnou Francouzové, Angličané neb Němci! Podíváme se, jak se jim podaří. Nebudme, prosím, tak leniví, abychom po jiných toliko vždycky hleděli a za jinými zdaleka se plaziti chtěli!" (Didaktika, kap. 24) Vidíme, že Komenského vlastenectví je naplněno ideou pokroku, pokrokovost je jeho smyslem i obsahem a ne nacionalistická omezenost, konservativismus, reakčnost.

Hluboký demokratismus, opravdový humanismus, velké vlastenectví vane z pedagogické soustavy Komenského, těmito vznešenými ideami proniknuty jsou skrz naskrz všechny jeho pedagogické rady a návrhy, celá Komenského pedagogika. *A to je hlavní, to je obsah Komenského díla.* Vše ostatní je jen formá, šupiny minulosti, staré, co obaluje diskordantně nový obsah; nutné zbytky středověku, které jsou v rozporu s hlubokým pohledem Komenského do novověku. *Komenský základními principy, na kterých buduje svůj pedagogický systém, nejenže na míle opustil feudalismus, ale jsa živen z hlubokých revolučních zřidel českého husitství a ze smělého rozletu renesančního člověka, ukazuje výchově cestu až za hranice třídní epochy lidské společnosti.* Ani nastupující buržoasní společnost nemohla realizovat jeho smělé školské a výchovné plány. O realizaci některých se vůbec ani nepokusila, jiných sice užívala, ale křivila je, stále více je zplošťovala. Teprve socialistická společnost navazuje přímo na revoluční principy Komenského pedagogiky, oceňuje Komenského jako geniálního budovatele novověké školy, který na počátku novověku, kdy se

teprve začaly rozsvěcovat hvězdy nových dob, vystihl některé školské a výchovné formy nového věku.

Komenského pedagogický genius naplňuje nás v Československu pocitem národní hrdosti, ale současně zavazuje, abychom rozvíjeli výchovu, vzdělání v naší vlasti směle vpřed, jak učil Komenský. Budování socialismu dalo nám k tomu všechny možnosti a předpoklady.

(Úvod k výboru ze spisů J. A. Komenského, připraveného k vydání v Dědictví Komenského.)

Lenin a Stalin o úloze lidového učitele.

• N. A. PETROV.

V Leninově a Stalinově učení o komunistické výchově dorůstajících pokolení zaujímá otázka úlohy učitele-vychovatele jedno z ústředních míst.

Velká pozornost, kterou věnují V. I. Lenin a J. V. Stalin úloze lidového učitele ve výchově dospívajících pokolení, vysvětluje se tím, že pro učebně výchovnou činnost je nejdůležitější její ideově politické zaměření.

V. I. Lenin napsal již v roce 1909, obraceje se k žákům stranické školy na Capri:

„V každé škole nejdůležitější je ideově politické zaměření přednášek. Čím je určeno toto zaměření? Úplně a výhradně u č i t e l s k ý m s b o r e m. Velmi dobře chápete, soudruzi, že každá „kontrola“, každé „vedení“, všechny „osnovy“, „řády“ a podobně, to všechno jsou prázdná slova ve srovnání s učitelským sborem. Žádná kontrola, žádné osnovy atd. nejsou absolutně s to změnit zaměření přednášek, jež je určováno výběrem učitelů.“¹⁾

V této pozoruhodně hluboké thesi V. I. Lenin odhaluje rozhodnou a vedoucí úlohu učitele, pedagoga v ideově politickém zaměření vyučování, ve vytváření ideologie u žáků.

Čím vysvětlit, že ve vytváření světového názoru, politických názorů a přesvědčení, ve výchově určitých vlastností a rysů lidské povahy, ve vzdělání a vyučování mladého pokolení náleží rozhodná a vedoucí úloha učiteli a že proto žádná kontrola, žádné osnovy a řády nejsou s to změnit ideově politické zaměření vyučování, které se řídí zcela a výhradně učitelským sborem?

Vysvětluje se to dvěma základními příčinami. Za prvé stranickostí ideologie, v jejímž duchu je dospívající pokolení ve škole vychováváno. Za druhé některými zvláštnostmi rozvoje vědomí dítěte ve výchově.

Každé nové pokolení, vstupujíc do života, zastihne již ustálené společenské vztahy. Vstupuje do života za určité úrovně rozvoje výrobních sil a jim odpovídajících výrobních vztahů. Mladé pokolení

---

¹⁾ V. I. Lenin, Spisy, sv. XIV, vyd. 3., str. 118.